

Kieli, koulutus ja yhteiskunta - maaliskuu 2010

ISSN 1799-0181 (verkkolehti)

Äidinkielet koulutuksessa: Kielten tunnistaminen ja tunnustaminen - Unescon kansainvälisen äidinkielen päivän seminaari 19.2.2010

Julkaistu 8. maaliskuuta 2010. Kirjoittanut Mia Halonen.

Unescon kansainvälisen äidinkielen päivän seminaari järjestettiin 19.2.2010 Helsingissä Tieteiden talolla. Esiyksissä ja keskusteluissa käsiteltiin erityisesti maahanmuuttajakieliä ja suomen kieltä toisena kielenä.

Vilkasta keskustelua äidinkielistä

Kansainvälisen äidinkielen päivän (21.2.) aatonaattona Helsingin Tieteiden talossa käytiin vilkasta keskustelua äidinkielen asemasta Suomessa. Samoin kuin viime vuonna, näkökulma oli pääasiassa maahanmuuttajakielissä ja suomen kielen asemassa toisena kielenä. Näitä kysymyksiä on tarve miettiä yhdessä edelleen tai pikemminkin enemmän kuin koskaan: osallistujia tilaisuudessa oli peräti 135. Tilaisuuden järjestivät yhdessä Kielikoulutuspolitiikan verkosto, Jyväskylän yliopiston Soveltavan kielentutkimuksen keskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Kansainvälisten teemapäivien helmasyntejä lienevät joko aiheen juhlat ylistyshyminät tai pelkkiä ongelmia painottava keskustelu. Tässäkin tilaisuudessa toki todettiin että ”kielet ovat rikkaus ja äidinkieli sydämen asia” ja että ”eri äidinkielillä on jopa siinä määrin erilaisia statusarvoja, että ne eriarvoistavat myös kielten puhujia”, mutta pelkkä hymistely tai päivittely onnistuttiin välttämään vilkkaassa keskustelussa. Korkean tason päättäjien ja rahakirstujen vartijoiden olisi kuitenkin suonut olevan mukana suuremmalla joukolla – vaikka tilaisuuden tarkoitus ei ollutkaan suora vaikuttaminen. Tämytyypisistä tilaisuuksista politiikan päättäjät saivat kuitenkin laaja-alaisemmin kuvan koko kenttää koskevista kysymyksistä kuin yksittäisiä sinänsä tärkeitä asioita koskevista kirjallisista muistioista ja esityksistä. Esittelen tässä keskustelun aiheita noudattaen kutakuinkin päivän kulkua. Ponnistan liikkeelle puheenvuoroista, mutta esittelen niitä paitsi sellaisinaan myös yleisen keskustelun ja yksityisajatteluni värittäminä.

Näkyvä vai näkymätön äidinkieli?

Tilaisuuden aloittanut pääpuhujana tutkija Minna Suni viritti tilaisuuden keskustelulle kutkuttavan pohjan esitelmällään ”Näkyvä vai näkymätön äidinkieli?”. Suni nosti esiin erityisesti kielivähemmistöjen kielitilanteen moniulotteisuuden useasta eri näkökulmasta. Ensinnäkin jo äidinkielen määrittely on useille ihmisille hankalaa, koska määrittelyssä voidaan käyttää ainakin neljää kriteeriä: ihmisen alkuperää eli sitä, mistä hän tai hänen vanhempansa ovat kotoisin, kielen käytön laaja-alaisuutta eli sitä, mitä kieltä ihminen käyttää eniten, kielitaitoa eli sitä, minkä kielen ihminen osaa parhaiten, ja lopulta sitä, mihin kieleen ihminen samaistuu vahvimmin – osasi hän kieltä sitten hyvin tai ei lainkaan.

Määritelmiä voisi kokeilla maantieteellisesti kokonaan Suomen alueella tapahtuvaan kuvitteelliseen kieliprosessiin, jossa vaikkapa koltansaamenkielinen tyttö Tiina, jonka koltansaamenkieliset vanhemmat ovat kotoisin Menesjärveltä, on oppinut ensimmäisenä kielenään koltansaamen. Perhe on muuttanut kuitenkin työn perässä Rovaniemelle, jossa Tiina on saanut koulussa vain suomenkielistä opetusta, vieraaksi A-kielekseen englannin ja viidennellä luokalla valinnaisaineeksi yhden saamen kielen, pohjoissaamen. Vanhemmat käyttävät nykyään työssään englantia ja suomea ja perheen kotikielenä on pikku hiljaa alettu käyttää pääasiassa suomea. Tiinalla on paljon pohjoissaamenkielisiä ystäviä, jotka muodostavat tiiviin porukan, joka muun muassa pelaa ja suunnittelee itse erilaisia englanninkielisiä verkkopelejä ja vaikuttavat globaalissa, pääasiassa englantia käyttävässä verkkomaailmassa. Keskenään ystävät puhuvat pohjoissaamea, suomea ja käyttävät jonkin verran myös osaamistaan vieraita kieliä. Alkuperämääritelmän mukaan Tiina on koltansaamenkielinen. Kielen käytön määritelmän mukaan hän voisi olla joko pohjoissaamen-, suomen- tai englanninkielinen. Kouluopetuksen suomenkielisyyden vuoksi Tiina on taitavin suomen kielessä. Hän kuitenkin samastuu eniten koltan- ja pohjoissaameen eli mieltää itsensä erityisesti yleisemmin saamenkieliseksi. Mikä on siis Tiinan äidinkieli? Suni muistutti Marjut Aikiota lainaten, että kielivähemmistöille oikeudenmukaisimmat määritelmät perustuvat alkuperä- ja samastumiskriteereille. Alkuperälle siksi, että ensikieli joutuu vähemmistöasemassa väistämättä muiden kielten jyräämäksi. Samastumiskriteerille siksi, että ihmisillä on yleisinhimillinen tarve ja oikeus määritellä identiteettinsä. Tämän mukaan Tiina on siis saamenkielinen, vaikka kolta tai pohjoissaame eivät olekaan hänen vahvimmat tai eniten käytetyt kielensä.

Äidinkielen määrittelemisen mahdollisen vaikeuden lisäksi Suni nosti esiin muut syyt äidinkielen näkymättömyyteen tai sen epäselvyyteen. Tällaisia ovat esimerkiksi perheen sisäinen kielipolitiikka – monikielisen perheen vaikeus päättää ”pääkieltään”, tai kielitilanteen muuttuminen erojen, huostaanottojen ja uusperhekuvioiden myötä. Kielet voivat jäädä näkymättömiksi myös kieliryhmän pienuuden vuoksi. Tällainen ryhmä olisivat esimerkiksi ibon puhujat Jyväskylässä. Kieltä ei voi käyttää, koska taitajia on liian vähän; lisäksi kieltä ei edes tunnisteta, joten sillä ei voi edes osoittaa muunkielisille identifioitumista ibonkieliseksi. Ympäristön arvot ja kielen status voivat estää kielen käyttämisen. Näin oli käydä suomelle monen muun kielen joukossa ruotsalaisilla työpaikoilla muutama vuosi sitten, mutta asiasta nousseen kohun vuoksi kielten käyttöä ei voitukaan kieltää. Esimerkiksi venäjänkieliset taas törmäivät Suomessa usein erityyppisiin ennakkoluuloihin, joten jotkut välttivät venäjän puhumista julkisesti. Kaikkiin kolmeen edeltävään kielenkäyttöä kaventavaan tekijään liittyvät kielen elintila – miten paljon ja missä sitä voi käyttää – ja erilaiset kielen ympärille rakentuneet pelot. Esimerkiksi kieliin kohdistuvat pelot eivät ole

aina kielten välisiä, vaan Suomessakin on pelätty niin slangia kuin verkkosuomeakin suomen kielen heikentäjinä.

Tiinan tapauksen lisäksi on erilaisia valtioiden ja samalla kielten rajoja ylittäviä henkilöhistorioita – joukossa maahanmuuttajien kieliprosessit. Useat maahanmuuttajat, vaikka edellä mainitut Nigeriasta muuttaneet ibon puhujat, ovat jo lähtömaassaan kaksi- tai monikielisiä; ibonkieliset myös englanninkielisiä. On melko helppo edellä esitettyjen kielen näkymättömyyden ja tunnistamisen vaikeuksien valossa arvata, että nämä muuttajat turvaavat muuttaessaan suureen kansainväliseen, englantiin. Myös useat kurdinkieliset ovat saaneet kouluopetuksensa turkin kielellä, ja ensikieltä kurdia varotaan puhumasta julkisesti, koska sen status on lähtömaassa ollut alhainen ja jopa vaarallinen. Näin on monilla pakolaistaustaisilla muuttajilla. Lähtötilanteensa monikielisyyden lisäksi pakomatka on usein pitkä ja kulkee läpi useiden valtioiden ja kielialueiden; Afrikan alueen muuttajilla usein afrikkalaisten pakolaisleirien kautta Etelä-Eurooppaan ja sieltä muiden Pohjoismaiden kautta Suomeen. Matkalla mukaan on voinut tarttua jopa neljä kieltä lisää – jo ennen suomea. Tämä koskee etenkin nuoria maahanmuuttajia, jotka omaksuvat uuden kielen helposti, ja toisaalta ns. toisen polven maahanmuuttajia, jotka syntyvät Suomessa ja kasvavat Suomessa monikielisessä ympäristössä, jossa ystävillä on useita eri ensikieliä ja yhteisenä kielenä suomi. Vanhemmiltaan he ovat oppineet näiden ensikielen. Tällaisilla nuorilla on usein sekä kielen että laajemmin ”hybridi identiteetti”: heidän identiteettinsä koostuu juuri siitä heidän erityisestä ja yksilöllisestä yhdistelmästä kieliä ja ”koteja”. Myös muuttajaperheiden sisällä on hyvin monenlaisia kielitaitoja ja identiteettejä; monilapsisissa perheissä vanhimmat lapset saattavat opiskella aikuisoppilaitoksissa suomea kun nuorimmat puhuvat sitä omissa porukoissaan siinä missä muitakin kieliään. Suni huomautti, että kaksi- ja monikielisyyden on aina paitsi taitokysymys, erityisesti identiteettikysymys.

Kielten näkyvyys ja näkymättömyys tai tunnistaminen ja tunnustaminen eivät ole abstrakteja juhlapuhetermejä, vaan kielten asema ja monikielisyyden aste näkyy ja kuuluu kielimaisemassamme. Suni esitteli Jyväskylän yliopiston hankkeen ”Pohjoinen monikielisyyden” keräämiä valokuvia kielten moninaisuudesta saamen kielten kotialueilta: kielimaisemaan mahtuu niin norjaa, suomea, ruotsia, venäjää kuin eri saamen kieliä. Kielimaisemaamme voimme jokainen havainnoida myös omaksi huviksemme. Pidä silmäsi ja korvasi auki liikkuessasi eri puolilla Suomea ja maailmaa: mitä kuulet ja näet, minkä huomaat ja minkä ohitat?

Kolme näkökulmaa äidinkieleen

Pääpuheenvuoron jälkeen kuultiin kolme näkökulmapuheenvuoroa. Tutkija ja Eläintarhan koulun rehtori Leena Andonov vei meidät helsinkiläisen monikulttuurisen koulun valmistavan opetuksen arkeen ja ytimeen. Arki on hyvin monikielinen, mikä on koulun tavoitteiden kannalta erittäin haastavaa. Andonovin kiinnostus kohdistuu siihen vuorovaikutukseen, joka tapahtuu siinä vaiheessa kun ryhmässä on useita eri kieliä puhuvia lapsia, eikä kukaan osaa vielä suomea; millaisia mahdollisuuksia ja haasteita tämä asettaa oppimiselle ja miten opettajan ja oppilaan sosiaalinen vuorovaikutus lopulta pikku hiljaa näkyy myös kognitiivisissa prosesseissa eli suomen kielen oppimisena. Monikielisen varhaiskasvatuksen haasteet ovat etenkin menetelmällisiä: millä tavoin ja mihin suuntaan kielen opetusta tulisi kehittää?

Alakoulusta siirryimme tutkija Heini Lehtosen mukana yläkouluikäisiin, monikielisiin nuorisoporukoihin ja heidän kieleensä. Lehtosen tutkimat nuoret ovat nimenomaan identiteetiltään hybridisiä: heillä on resursseinaan ensikielensä (joita voi olla useita), yhteisenä kielenä useimmiten suomi mutta myös ”kolmas kotimainen” eli englanti, toistensa ensikielet ja uudet, ryhmissä syntyvät ja kehittyvät kielimuodot, joissa on aineksia useista kielistä. Näiden nuorten äidinkieli on Lehtosen mukaan monikielisyys. Kuulostaa eksoottiselta? Muistatko milloin olet itse viimeksi höystänyt sanomaasi vaikkapa englannilla (enivei), ruotsilla (tack tack, samma på svenska), tai jollain muulla kielellä? Kyse on samasta ilmiöstä sillä erotuksella, että Lehtosen nuorilla on kielellisiä resursseja keskivertosuomalaisista huomattavasti enemmän. On myös syytä huomata, että hänen tutkimissaan nuorissa on myös ensikieleltään suomenkielisiä – kyse ei ole maahanmuuttajataustaisten nuorten kielen tutkimuksesta.

Tutkija Tatjana Rynkänen nosti puheenvuorossaan esiin venäjänkielisten perheiden suhteen äidinkieleen, venäjään. Rynkäsen suhde venäjään on kiinnostava ja moniulotteinen, koska se tutkijana on hänelle tutkimuksen kohde ja ensikieleltään venäjänkielisenä myös ajattelun ja tutkimisen väline. Luonnollisesti hän kuuluu myös Suomen suureen venäjäksi kieliseen kielivähemmistöön. Rynkänen korostikin tämän suuren ryhmän heterogeenisuutta: ei ole olemassa yhtä venäjänkielistä vähemmistöä vaan joukko toisistaan hyvin paljon poikkeavia ryhmiä. Asenteet kielikoulutukseen ja omaan äidinkieleen, sen säilyttämiseen ja käyttämiseen vaihtelevat siis myös paljon. Äidinkielen halutaan pääsääntöisesti säilyvän, mutta tämä periaate ei aina yllä käytännön toimiin saakka – syystä tai toisesta. Vanhemmat myös usein arvostelevat koulun venäjänopetuksen tasoa, mikä on ymmärrettävää. Koska ryhmä on niin suuri, myös kielitaidon taso on hajanainen – toiset osaavat venäjää vain hiukan, kun toisille se on selvästi vahvin, ellei peräti ainoa kieli. Venäjänkielisten kielen säilyttämistä auttaa paljon monet seikat, muiden muassa kieliryhmän suuruus, Venäjän maantieteellinen läheisyys, ja uusi teknologia, joka ylittää tarjoo kielivähemmistöille väylän ja lisätilan äidinkielen käytölle. Rynkänen nosti esille myös nuorten vaikeuden tutustua suomenkielisiin ystäviin: ryhmät ovat usein yksikielisen venäjänkielisiä. Äidinkielen säilyttämisen kannalta asia ei tietenkään ole ongelma, mutta yleisen kotoutumisen kannalta kyllä.

Maahanmuuttajien kielikoulutuspolitiikan tärkeimmät suunnat

Yleinen keskustelu eli panelistien ja yleisön virkeä vuoropuhelu alkoi iltpäivällä. Ennen paneelia tutkija Klaas Ruppel Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta (Kotus) esitteli vielä maahanmuuttajakieliä koskevan kyselyn tuloksia, jotka ovat luettavissa Kotuksen sivuilla http://www.kotus.fi/?3039_m=6182&s=2132. Tutkimuksessa eri alojen maahanmuuttajien kielikoulutuksen kanssa työskentelevät visioivat tärkeimpiä tulevaisuuden suuntia. Erityisenä yksityiskohtana, jota on jo alettu konkreettisesti työstää, esiteltiin kielineuvolahanke, jossa monikieliset perheet saisivat kieli(koulutus)poliittista neuvolainstituutin kautta. Esille tuli, että Folkhälsan harjoittaa tällaista toimintaa jo ruotsinkielisten kaksikielisten perheiden kanssa, joten sen toiminta sopii malliksi myös yleisempään kielineuvontaan.

Panelistit aloittivat yleisen keskustelun esittelemällä oman asemansa äidinkielen kentällä ja kertomalla, mikä on heidän mielestään polttavin asia puhuttaessa äidinkielistä nyky-Suomessa. Esittelen seuraavassa näitä panelistien ”lempilapsia” ja niistä syntyneitä

keskustelua. Venäjänkielisen koulun opettaja Inna Kotovitch nosti esiin koko kielen kirjon, erilaisten aksenttien sietämisen ja kotoutumisen kaksisuuntaisuuden: milloin suomenkieliset sopeutuvat muunkielisiin? Aksentit ottivat tulta alleen, ja yleisökin pohti sitä, miten itse asiassa suomenkielillä itsellään on omat ”aksenttinsa” eli murteensa, erilaiset varieteettinsa. Nekin kyllä herättävät intohimoja puolesta ja vastaan, mutta niiden tunnistaminen ja tunnustaminen voisi auttaa myös erilaisten aksenttien hyväksymisessä. Kysehän ei pohjimmiltaan ole kovin erilaisesta asiasta; kirjoitettu suomi on meille kaikille puhekielenä vieras.

Kotoutumisen kaksisuuntaisuudesta puhui myös Tatjana Rynkänen, joka toisaalta halusi myös estää yleisen keskustelun painottumista erilaisiin aksentteihin, koska se mahdollisesti estää näkemästä suurempia asioita aksenttien takana. Yhtenä asiana hän toi myös esille naapurivaltiomuuttajien aseman erilaisuuden muihin muuttajiin nähden. Hänen huolensa kohdistui erityisesti lasten erilaiseen asemaan suhteessa äidinkieliinsä ja niiden opetukseen. Samantyyppisen olennaisen asian esille nosti koulutussuunnittelija Aurora Vasama: äidinkieli on ihmisoikeus, mutta se on myös mitä suurimmassa määrin status- ja menestystekijä aina suomalaisen yhteiskunnan ko. äidinkielelle antaman arvostuksen mukaan. Ihmiset ovat siis lähtökohtaisesti tässä suhteessa eri asemassa – näin ei tietenkään saisi olla.

Kielten aseman tasa-arvoistamiseen tarttui myös tutkija Salla Kurhila, joka nosti esiin erilaisia olemassa olevia projekteja ja käytännön keinoja, joilla jo varhaiskasvatusvaiheessa voitaisiin aidosti näyttää, mitä tarkoittaa ”monikielisyys rikkaus”. Esimerkkinä hän käytti erityisesti Itä-Lontoon alueen kouluissa toteutettua projektia, jossa kaikkien oppilaiden äidinkielet nostettiin vuorollaan viikon teemaksi, jolloin kaikki opiskelivat hiukan ko. kieltä ja sen käyttöalueen kulttuuria. Kokeilun tulokset ovat olleet hyvin myönteisiä. Samantyyppisiä projekteja on toteutettu myös mm. Ranskassa. Tällä tavalla Kurhila halusin tuoda ylevän ajatuksen käytännön toiminnan tasolle.

Erityisopettaja Yousri Youssef esitti paneelin aluksi haasteen suomi toisena kielenä – oppiaineen kehittäjille ja opettajille: mikä on suomi toisena kielenä -oppiaineen status, mikä äidinkielen ja oman äidinkielen suhde? Äidinkieli ja kirjallisuus –termihän on varattu suomen kielen opetukselle, ”oma” äidinkieli maahanmuuttajakielille, ja muut kansalliset ja viralliset kielet saavat käyttää kielen nimeä: ruotsi, saame, romani jne. Youssefin provokatiivinen vuoro sai aikaan paljon keskustelua, joka oli kiihkeääkin, mutta erityisesti yhteiseen näkemykseen johtavaa: äidinkieli ja kirjallisuus –oppiaineen nimeksi on muutettava suomen kieli ja kirjallisuus. Nimeäminen voi tuntua pipertelyltä, mutta nimillä me määrittelemme maailmaa – ja voimme myös muuttaa sitä. Tämä jääköön konkreettiseksi ehdotukseksi seuraavalle opetussuunnitelmien perusteiden suunnittelulle.

Kielikoulutuspolitiikka on yhteiskuntapolitiikkaa

Lopuksi haluan ottaa esille vielä yhden aiheeseen liittyvän näkökulman. Valtaosa maailman asukkaista on monikielisiä. Kielten äärelle pysähtyminen ei ole humanistien yksinoikeus eikä –velvollisuus, vaan yhteiskuntarauhakysymys, jonka soisi kiinnostavan myös muita kuin kielentutkijoita, vanhempia ja kasvattajia. Suurten siirtolaismaiden, esimerkiksi Ranskan ja Ruotsin, vakavat ”maahanmuuttajaongelmat” ovat usein pohjimmiltaan kielipohjaisia: ensimmäisen polven maahanmuuttajat eivät ole saaneet mahdollisuutta oppia uuden maan

kieltä ja ovat jääneet siten esimerkiksi koulutuksellisesti toisen luokan kansalaisiksi. Toinen ja myöhemmät polvet taas ovat oppineet ainakin uuden maan puhutun kielen – ja sukupolvien kielikuilu on kasvanut. Lopulta, kasvaessaan vanhemmiksi toinen polvi radikalisoituu erityisesti huonossa asemassa olevien vanhempiensa puolesta. Jotta tällainen tilanne vältettäisiin, on vähintään vaalittava ensikieltä ja uuden maan kieltä. Tähän meitä velvoittaa jo perustuslain pykälä 17 vuodelta 1999, joka sanoo ”saamelaisilla alkuperäiskansana sekä romaneilla ja muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan”, mistä Minna Suni muistutti puheenvuorossaan. Perustuslaki on meillä ollut perinteisesti velvoittava. Eräs eläinsuojelua valvova eläinlääkäri on sanonut: ”rakastakaa eläimiänne vähemmän ja pitäkää niistä enemmän huolta”. Tämä lause sopisi ikävän hyvin ohjeeksi myös kielipolitiikkaamme. Kielikysymykset ovat sekä tahto- että rahakysymys. Molempia tullaan tarvitsemaan, mutta varmaa on, että välinpitämättömyys tulisi erittäin kalliiksi. Siis tulisi, ei tule: vielä voi vaikuttaa.

Mia Halonen toimii Jyväskylän yliopistossa Soveltavan kielentutkimuksen keskuksessa tutkijana. Hän on perehtynyt erityisesti vuorovaikutuksen ja diskurssin tutkimukseen ja monikielisten koululaisten kielenkäyttöön koulussa.

Tähän artikkeliin liittyvät asiasanat:
kansainvälinen äidinkielen päivä, unesco